

Den følsomme stat?

Dahl, Hanne Marlene

Published in:
Tidsskriftet GRUS

Publication date:
1998

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Dahl, H. M. (1998). Den følsomme stat? *Tidsskriftet GRUS*, (54), 41-61.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Den følsomme stat?

Hanne Marlene Dahl

Fra flere sider kritiseres den danske velfærdsstats varetagelse af omsorgsopgaver. Både den danske antropolog Anne Knudsen og den danske filosof Peter Kemp har ud fra personlige erfaringer kritiseret omsorgsudøvelsen for henholdsvis for meget føleri og for lidt kærlighed (Knudsen, 1996; Kemp, 1997). Knudsen hævder, at den danske velfærdsstat er ved at kvæles i pseudo-familiære relationer, når de offentligt ansatte kvinder udøver omsorg. Kemp karakteriserer den offentlige omsorgsudøvelse som følelseskold og endog karakteriseret ved omsorgssvigt.1)) Uenigheden i diagnostikken afspejler forskellige normative idealer for omsorgsudøvelsen: den kærlige stat (Kemp) eller den ikke-omklamrende stat (Knudsen)? Jeg vil hævde, at deres beskrivelser er symptomatiske for et generelt problem med kærlighed og respekt i den offentlige omsorg, og jeg vil derfor argumentere for et normativt ideal, der ligger mellem den kærlige og ikke-omklamrende stat. Et ideal, som jeg benævner den følsomme og tænkende stat.

Knudsen hævder, at kvinderne ukritisk overfører et ideal fra familiesfæren til velfærdsstatsligt regi. Velfærdsstaten er blevet matriarkalsk. Hun identificerer et symptom på nogle grundlæggende samfundsmæssige forandringer, men som jeg skal argumentere for i det følgende, placerer Knudsen årsagen det forkerte sted. Problemet er ikke kvinderne *per se*, men et manglende normativt ideal for omsorgsudøvelse i velfærdsstatsligt regi og af en generel ændring af magtens former. Denne mangel i sociologisk- og politisk teori hidrører fra et anakronistisk syn på den offentlige ansatte embedsmand, et forældet professionsideal, og fra en teoretisk berøringsangst over for følelser.

I denne artikel vil jeg diskutere, hvad det betyder for (velfærds)staten, at dele af omsorgen er blevet institutionaliseret og statsliggjort. Jeg vil argumentere for at omsorgen som socialt fænomen generelt er ambivalent, og at dens statsliggørelse skærper dette dilemma. Derved opstår der et behov for et nyt normativt ideal for omsorgsudøvelsen. Jeg vil argumentere for at der er behov for et nyt embedsmands- og professionsideal i de dele af velfærdsstaten, der vedrører den ikke-akutte omsorgsudøvelse. Et ideal, der udfordrer den tyske sociolog Max Webers opfattelse af den gode, professionelle embedsmand. I mit ideal for den gode embedskvinde i statslig omsorgsudøvelse er jeg inspireret af den tyrkisk-amerikanske filosof Seyla Benhabib og den norske filosof Arne Johan Vetlesen.2))

Relationen mellem det private og offentlige - symboler på kvindeligt og mandligt

Mit forslag til et nyt embedskvinde- og professionsideal har konsekvenser for vores (kønnede) opfattelse af relationen mellem det private og offentlige. Forslaget vil til en vis grad forstyrre den symbolværdi og de tegn vi historisk har skabt. Det private og det offentlige (forstået som det politiske) har typisk i liberal politisk teori været tænkt som gensidigt udelukkende, men afhængige sfærer. Sfærer med bestemte slags sociale relationer, der afgjorde om de var private eller offentlige. Den offentlige sfære har været tænkt ud fra en mandlig model som det eksempelvis ses hos de engelske kontraktteoretikere Hobbes og Locke. Hvor den offentlige sfære var modelleret ud fra en mandlig erfaringsverden med autonomi forstået som adskilthed og konkurrence. Det private var associeret med det kvindelige og var samtidig ekskluderet fra det offentlige. Derfor har det private og det, der associeres med det private som eksempelvis det partikulære (hensynet til den enkeltes omsorgsbehov), det følelsesmæssige og det kvindelige, været farlige (og undergravende) for den offentlige og politiske sfære. Normativ politisk teori skabte to sfærer, der grundlæggende var baseret på nogle dikotomisk konstruerede kønsbilleder (Elshtain, 1981; Brown, 1988). Dikotomier mellem bl.a. fornuft og følelser, og mellem rationalitet og irrationalitet. Men også som en udgrænsning af det nødvendige og trivielle arbejde som det ses hos Arendt (Arendt, 1958). Mit normative ideal om den følsomme og tænkende stat betyder, at dele af det nødvendige (omsorgs) arbejde og kærlighed integreres i den politiske sfære som et statsligt ansvar og er dermed ikke længere at anskue som mulighedsbetingelser for det politiske, men som en del af det politiske.3))

I min forståelse af relationen mellem det private og det politiske ser jeg dem som artikulerede, og dermed ikke som essentielt givne, størrelser, der konstant søges reartikuleret (Fraser, 1990). Den måde, som jeg vil tale om det offentlige og det private på er inspireret af post-strukturalistisk diskursteori. Det offentlige relaterer sig altså ikke til en a-historisk givet sfære med bestemte slags relationer, men er snarere relationelt bestemt i forhold til det private. Det private og det offentlige artikuleres gensidigt af hinanden i en konkret historisk kontekst og har karakter af at være kulturelle klassifikationer og ideologiske overskrifter (Fraser, 1990, p. 204). Som Benhabib påviser, drejer det sig om grænserne mellem retfærdighed og 'det gode liv'.4)) I langt højere grad end det har været tilfældet tidligere, inddrages spørgsmål om retfærdighed, altså spørgsmålet om rettigheder i de nære personlige relationer. Hvem har ret og pligt til hvad?

Den historiske udvikling mod den følsomme stat

Som den norske statsteoretiker Helga Hernes udtrykker det, er der sket en '*reproduction*

going public' (Hernes, 1987). Denne offentliggørelse er dog kun delvis, da civilsamfundet stadig varetager en del omsorgsopgaver og da der på grund af offentliggørelsen opstår nye behov som den italienske sociolog Laura Balbo argumenterer for (Balbo, 1987).

Omsorgsopgaver er for en stor dels vedkommende blevet institutionaliseret og statsliggjort. Det handler om omsorgen over for før-skolebørn, syge, mentalt og psykisk handicappede og ældre. Udviklingen er et resultat af historiske kampe bl.a. kvindebevægelsens krav og det filantropiske arbejde som private organisationer og kvindeorganisationer har stået for (Nørrung og Ravn, 1989; Hatje, 1994). Kampene handler om diskurser om behov, dvs. konflikter om behovs politiske status, deres fortolkning og deres tilfredsstillelse.

Omsorgsopgaverne er blevet synlige på den politiske dagsorden, når der diskuteres børnepasningsgarantier, udlicitering og omsorgssvigt. Omsorgen bliver i velfærdsstatsligt regi både en bestemt slags relation og et arbejde, nemlig et omsorgsarbejde. Det forstår den norske sociolog Kari Wærness som omsorgen for de af samfundets medlemmer, der efter alment accepterede normer ikke er selvhjulpne, og som indebærer ansvar for og forpligtethed fra omsorgsudøverens side (Wærness, 1982, pp.19-22). Det er altså ikke intentionen, der er afgørende, men modtagerens situation bedømt ud fra det pågældende samfunds normer. I mere *main- og malestream* velfærdsstatsforskning tales der ikke om omsorgsopgaver, men om serviceydelse. De to begreber er ikke identiske. Det er kun en del af serviceydelserne, der er omsorgsopgaver. Omsorgsopgaver forudsætter, at der er tale om en ikke-selvhjulpne, og at hovedformålet med denne ydelse er at tage vare på en konkret anden person. (I modsætning til f.eks. forvaltningsakter, hvor formålet er at nå en beslutning ud fra regler og en upartisk stillingtagen). En omsorgsydelse vil sædvanligvis omfatte både følelsesmæssige, praktiske og mentale elementer. F.eks. når en hjemmehjælp tørrer støv af hos en bevægelseshæmmet ældre kvinde, mens de taler sammen. Hjemmehjælperen tilfredsstiller hermed muligvis et socialt behov, men fornemmer samtidig om der er andre ligeså presserende behov. Hjemmehjælperen tager vare på hende som et helt individ. I sammenligning er biblioteksassistance f.eks. ikke et omsorgsarbejde, men en serviceydelse.

Udviklingen har både positive og negative aspekter. Det tidligere ubetalte arbejde bliver synliggjort og betalt, hvilket især kommer kvinderne til gode på grund af den kønnede arbejdsdeling (Borchorst, 1989, p.135). Der er dog uenighed om, hvorvidt denne udvikling også resulterer i en differentiering mellem kvinderne i velfærdsstaten: En differentiering mellem kvindelige ledere og de ansatte på velfærdsstatens gulvplan som syge- og hjemmehjælper, der oplever stigende arbejdsbelastninger i form af psykiske overbelastninger (Hansen, 1993, p. 12). Samtidig bliver det en rettighed at kunne få hjælp af staten, når borgeren hverken er selvhjulpne eller har familie eller private netværk til at hjælpe sig. Selv om de frivillige organisationer tillægges en stigende rolle både statsligt og

kommunalt, er de mest tænkt som et supplement til de offentlige velfærdsydelser (Skov Henriksen, 1996) . Af negative aspekter fremhæver bl.a. Wærness, at omsorgen bliver truet af professionalismens og bureaukratiets rammer (Wærness, 1987, pp.225-227).

Professionalisering er dog ikke en entydig negativ størrelse, idet den norske filosof og sygeplejerske Kari Martinsen argumenterer for, at der eksisterer forskellige former for professionalisering med forskellige konsekvenser for relationen til den omsorgstrængende (Martinsen, 1994, pp.93-103). Samtidig er en vis bureaukratisering, alternativt formalisering og rutinisering, nødvendig, når det vedrører en offentliggjort og statslig omsorg. Med rutinisering forstår jeg nogle procedurer af formel, og ikke indholdsmæssig forstand. Wærness' problemfelt er konsekvenserne af statsliggørelsen (og indirekte af institutionaliseringen) for omsorgens betingelser og dens karakter. Jeg vil vende denne problemstilling om og i stedet spørge, *hvordan omsorgens tilstedeværelsen i velfærdsstatens institutioner påvirker velfærdsstaten?* Det er selvfølgelig en bred og diffus problemstilling, hvorfor jeg kun har valgt at diskutere nogle dimensioner af den.

Jeg vil diskutere, hvilke konsekvenser denne udvikling bør få for henholdsvis vores krav til den gode embedskvinde i omsorgsfunktioner og for vores professionelle omsorg. Men først vil jeg anskueliggøre nogle symptomer på en transformation, som har fundet sted af velfærdsstaten, der berettiger nye teoretiseringer.

Den matriarkalske stat?

I en dansk sammenhæng er der ikke udført forskning om betydningen af omsorgens statsliggørelse for velfærdsstaten. Endsige diskuteret i relation til en anden sideløbende proces, nemlig omsorgens professionalisering. Derfor vil jeg anvende stof, der essayistisk eller mere indirekte berører denne udvikling og de medfølgende problematikker. Jeg vil anvende essays af samfundsdebattøren Anne Knudsen fra bogen: 'Her går det godt - send flere penge' (Knudsen, 1996) suppleret med analyser af den danske kommunikationsforsker Birgitte Ravn Olesen vedrørende relationen mellem forældre og sundhedsplejersker i omsorgen for spædbørn ved hjemmebesøg (Ravn Olesen, 1997).

Velfærdsstaten er matriarkalsk! Det er Knudsens centrale påstand, hvor omsorgspraksisser i velfærdsstaten læses ud fra et liberalistisk kønsperspektiv. Kvinderne har bemægtiget sig velfærdsstaten og omklamrer brugerne. Det skyldes ifølge Knudsen, at omsorgsudøveren (læs: kvinderne) giver omsorg ud fra den model, som de kender bedst, nemlig omsorgen i familien. Typisk moderen over for sit barn. Der sker en personliggørelse, en intimisering og en infantilisering, som ifølge Knudsen er en skjult magtudøvelse. En magtudøvelse, der

begrundes af kærlighedshensyn, hvorfor den i kvindernes øjne er legitim (Knudsen, 1996, p.74). Kvinderne spiller rollespil, idet de ubevidst søger at bekræfte deres egen køns- og moderidentitet. Ureflekteret kommer de derved til at varetage deres egne behov fremfor borgerens, nemlig ved at søge at blive følelsesmæssigt uundværlige - ved at give og forlange kærlighed og fortrolighed (Knudsen, 1996, p.69). Som Ravn Olesen formulerer det ud fra sit empiriske felt: "...der er en tendens til, at den personlige væren overlejrer den faglige viden eller den professionelle rolle" (Ravn Olesen, 1997, p.13). At hyggen og samværet i besøgene af sundhedsplejerskerne dominerer over det faglige aspekt, nemlig tilsynet med og støtten til småbørnsfamilierne. I min forståelse handler det om en manglende accept af behovet for formalisering og af en diskussion af relationen mellem det personlige og faglige.

Omsorgsfunktioner er netop karakteriseret ved, at det faglige og det personlige er svære at skille ad (Ravn Olesen, 1997, p.9). Alligevel er det relationen mellem det personlige og det fagligt, professionelle, som Knudsen og Ravn Olesen hovedsageligt tematiserer. Det som handler om det omsorgs- og professionsideal, der skal gælde i den offentlige sfære. De er opmærksomme på den tredje dimension, nemlig at omsorgsudøverne også er repræsentanter for en offentlig myndighed, men det er klart et mindre væsentligt spørgsmål for dem.5))

Knudsen anskuer kvinderne som udøvende en slags usynlig magt, der er begrundet i kærlighed og omsorg for den enkelte. Den magt har visse paralleller med en nye magtform, der er karakteristisk for en generel samfundstransformation. Den nye magtform kalder den franske historiker Michel Foucault den disciplinerende magt (Foucault, 1977, 1978). En magt, der er usynlig, anonym og går tættere på individet som eksempelvis Benthams panoptikon 6)) (Foucault, 1977, p.77). Magten bliver mere subtil og udflydende. Kroppe og livet kommer ind under eksplicit politisk kalkulation (Foucault, 1978, p.143), og der udvikles mere forfinede teknikker til kontrol af selvet i og uden for velfærdsstaten. Teknikker, der vedrører individets handlinger i selve hverdagen (Donzelot, 1979; Greve, 1995). Den magt, som Knudsen beskriver, går netop tættere på individet, dets følelser eller mangel på samme som i følgende eksempel fra hendes bog. Hr. Jensen bliver indlagt på et hospital og en alvorlig, livstruende sygdom konstateres. Alligevel bliver han ved med at være 'ligevægtig, høflig og nærmest munter'. Plejepersonalet taler bekymret om ham på deres møder og tilkalder en psykolog, der sammen med en sygeplejerske rejser problemet med at de ikke rigtig kan trænge ind til Hr. Jensen. Fraværet af normale sorgreaktioner ses som en anomali - han gør ikke sit sorgarbejde godt nok (Knudsen, 1996, p.68). Her er den forebyggende og terapeutiske stat på færde. En indgribende stat, der prøver at forebygge senere psykiske og sociale problemer ved at tale om 'det'. En subtil magtform, der opstiller en norm for den gode og dermed rigtig sorg! En magtudøvelse, der i den franske historiker Jacques Donzelots opfattelse er statens forsøg på at normalisere og moralisere over Hr. Jensen (Donzelot, 1979). Eller som alternativt kan

beskrives som dominansen af en socialpædagogisk professionsdiskurs, hvor forebyggelse bliver centralt (Madsen, 1994; Kristensen og Schmidt, 1988). Mens omsorg generelt må anses for muliggørende for den omsorgstrængende, så ses også omsorgens undertrykkende aspekt i det konkrete eksempel. Omsorgens Janus-ansigt afsløres dermed.

Omsorgen indeholder et disciplinerende element, der har mere med en generel samfundsmæssig transformation af magt og af magtformer at gøre, end med at kvinderne styrer velfærdsstaten. Der er ikke nogen kausal relation mellem ændringerne i magtformerne og kvindernes omfattende tilstedeværelse i de omsorgsudøvende funktioner. Magt ændrer form fra udelukkende at være negativ til en mere omfattende og udflydende relation, hvor subjektet samtidig begrænses og konstitueres. Det magtmæssige element findes både i omsorgen generelt og i dens velfærdsstatslige variant. Det vil jeg komme nærmere ind på i næste afsnit, hvor jeg vil redegøre for de to hensyn, som omsorgen er fanget mellem både generelt og i velfærdsstaten; hensyn, der forstærkes på grund af krav om retsmæssig forvaltning og retfærdighed i staten.

Omsorgens dilemma i velfærdsstaten: retfærdighed eller kærlighed?

Både Knudsen og Ravn Olesen identificerer et problem, nemlig at det dominerende omsorgsideal i velfærdsstaten er problematisk. At hyggen og nærværet har en bagside, nemlig en indgribende intimisering som det er svært at vægre sig imod som patient, bruger eller klient. Knudsens løsning er, at omsorgsudøvelsen skal foregå mere ud fra en respekt for brugeren, normer for høflighed, og at 'god service er usynlig' (Knudsen, 1996, p. 72). Knudsen argumenterer for, at omsorgen i velfærdsstatsligt regi bør formaliseres for at undgå overgreb på individet - en mulighed for at sige fra. Den danske teolog Knud-Ejler Løgstrup mente også, at omsorgen generelt bør formaliseres for bl.a. at hindre sjælelige blottelser og lette samværet mellem mennesker. Omsorgen har behov for nogle ydre former, da Løgstrup frygtede, at de omsorgsmæssige relationer ellers vil ende i banaliteter (Løgstrup, 1956, pp. 28-29).

Omsorg kan karakteriseres som et dilemma mellem indlevelse og distance/respekt. Med indlevelse forstår jeg empati og ansvar eller, som Løgstrup har formuleret det: '...at tage vare på den del af den andens liv, der er udleveret en...' (Løgstrup, 1956, p.31). Det handler om en væremåde, der er spontan - og et konkret arbejde som Wærness pointerer.7)) Med distance forstår jeg dels nødvendigheden af at sondre mellem en selv og den anden, respekt for denne og at søge at forstå, hvad der er den andens behov via denne distance. Det er min opfattelse, at dette dilemma skærpes i den statslige sfære og af flere årsager. God omsorg kræver indlevelse, og det bliver sværere, når omsorgsmottager og omsorgsgiver er fremmede for hinanden. Samtidig bliver distancen vigtigere, da udøveren møder den omsorgstrængende

som professionel⁸) og offentligt ansat og ikke som familie eller ven fra civilsfæren. Distancen består i at vurdere forløb, situation og behov ud fra dels en professionel viden dels ud fra ens position som offentligt ansat.

Den svenske samfundsplanlægger Inga Michaeli argumenterer for, at der eksisterer et dilemma i samfundet generelt og mere specifikt i velfærdsstaten mellem to overordnede dyder, nemlig mellem retfærdighed og kærlighed (Michaeli, 1995, p.12, p.39). Dette dilemma opleves af offentlige omsorgsudøvere som et *krydspres* mellem omsorgens krav og forvaltningens krav. Et dilemma som jeg vil forvente er sat på spidsen i de relationer, hvor omsorgsrelationer foregår i et privat hjem og over længere tid som f.eks. mellem en hjemmehjælper og en ældre. Netop danske hjemmehjælpere har beskrevet aspekter af dette dilemma i interviews vedrørende deres arbejde. De beskriver dilemmaet med ord som forholdet mellem intimitet versus distance, venskabsrelation versus tavshedspligt og empati versus regler (Kähler, 1992, pp.187-252). Mere konkret kan et eksempel belyse dilemmaet i praksis, nemlig brugen af aflastningspladser på plejehjem.⁹) Reglen foreskriver, at aflastningspladser ikke må bruges, hvis man er berettiget til en plads på et plejehjem. Men nogle ældre vil ikke på plejehjem, mens de godt kan acceptere at komme på aflastning (og eventuelt senere vil indvillige i et mere permanent ophold på plejehjem). Spørgsmålet er så, om omsorgsudøveren skal følge reglen eller løse problemet ud fra omsorgsmotagerens ønsker og behov og dermed negligere, om der er hjemmel til et sådant tilbud. At følge reglen indebærer en retsmæssig korrekt afgørelse, men er omsorgsmæssigt uforsvarligt, da den ældre enten vil være uden tilstrækkeligt tilsyn i sit eget hjem eller tvinges på plejehjem.

Vores normer om retsmæssig forvaltning og den gode embedsmand er sammenfattet i Webers skrifter. I sin empiriske og normative beskrivelse af den gode embedsmand i den rationelle autoritetsform, beskriver Weber afgørelsen af forvaltningsakter som beskrevet ved to fremtrædende dyder henholdsvis forudsigelighed og upersonlighed (Weber, 1956, pp.128-129). Forudsigelighed betyder, at regler anvendes uden hensyntagen til de berørte eller ens egne præferencer. At uafhængigt af den udøvende person vil afgørelsen kunne forudsiges ud fra det skriftlige materiale og de på området gældende regler. Upersonlighed beskrives således: '*sine ira et studio*, ohne Haß und Leidenschaft, daher ohne 'Liebe' und Enthusiasmus'. Neutralitetskravet var et vigtigt krav i forhold til de forvaltningsformer, som Weber gjorde op med, og som var karakteriseret ved nepotisme og vilkårlighed. Samtidig skal neutralitetsprincippet forstås på baggrund af den daværende stats karakter af at være en natvægterstat, hvor myndighedsudøvelsen var det bærende princip (Hansen, 1994, p. 46). Den rationelle autoritet handler altså om en befalingsmagt, der er hierarkisk. I sammenhæng med denne autoritetsform udviklede Weber en opfattelse af den professionelle. Den professionelles position afhænger af en faglige viden, der kan formaliseres (Weber, 1956,

p.129). Kundskaberne skal kunne testes, dvs. måles, idet medlemskab af en faglig organisation forudsætter en bestået eksamen. Dette professionalismeideal beskrives af Martinsen som et ideal om videnskaben som autoritet. Det er en model for professionalisme, der handler om viden som formel og abstrakt, og hvor etik handler om etiske kodekser, konventioner og regler (Martinsen, 1994, p.101-103). Relationen til andre bliver teknisk-instrumentel, og individet er udskifteligt. I normerne for den gode og professionelle embedsmand udraderes følelser; viden anskues som generaliserbar og konkrete tilfælde indebærer blot en subsumering under en generel regel eller anvendelse af generel viden.

Natvægterstaten var en stat, hvor individet skulle beskyttes mod overgreb. Men udviklingen af velfærdsstaten betyder, at staten også skal beskytte borgeren mod at blive forladt - af andre og af staten (Michaeli, 1995). Her indeholder Michaelis teori en generel kritik af traditionel rettighedstænkning for at ignorere nogle dimensioner af individets frihed som følelsesmæssige behov og ignorere proceduremæssige rettigheder. Dermed kan Michaelis position også tolkes som en *metateoretisk* diskussion om begrebet retfærdighed. Velfærdsstaten indholder ifølge Michaeli to moralske visioner og to opfattelser af retfærdighed. At borgeren skal beskyttes mod at blive forladt betyder, at civilsamfundets omsorgssvigt og vilkårene for statslig omsorg bliver offentlige spørgsmål. Indholdet af denne beskyttelse diskuteres ikke af Michaeli, men jeg forestiller mig, at hun tænker beskyttelsens niveau og form afhængig af den kulturelle og politiske kontekst. Men at beskytte individet mod at blive forladt betyder forskelligt for forskellige mennesker. Det kræver en partikularisme og dermed stilles der også andre og nye krav til embedskvinder i omsorgsfunktioner og dermed også til autoritet som mere horisontal. Samtidig skal partikularismens indlevelse overholde beskyttelsen af individet, ikke så meget af naturgivne rettigheder som eksempelvis Hobbes, men mod følelsesmæssig overvældelse og overgreb.

Krydspresset mellem en lighedsorienteret behandling og en hensyntagen til individets behov kalder Michaeli et sammenstød mellem en rettighedsetik og en ansvarsetik. Begreberne rettighedsetik og ansvarsetik stammer fra den amerikanske psykolog Carol Gilligans undersøgelse af kønnets betydning for egoudvikling og moral. Gilligan har i sin berømte bog: *'In a Different Voice'* argumenteret for, at der eksisterer to moralske stemmer, der hænger sammen med to forskellige opfattelser af selvet og forpligtelsers karakter. En rettighedsetik tager udgangspunkt i et afgrænset selv og de moralske forpligtelser har karakter af principper, altså generelle regler. Ansvarsetikkens opfattelse af subjektet er et relationelt selv, af mennesket i fællesskabet, hvor de moralske forpligtelser afgøres af relationernes karakter og af deres konsekvenser (Gilligan, 1982). I et konkret moralsk dilemma kan det resultere i forskellige beslutninger og handlinger, da rettighedsetikken er båret af en universalisme, altså en opfattelse af, at alle har lige rettigheder og pligter, mens ansvarsetikken er båret af en

partikularisme. Ansvarsetikken indebærer en konkret løsning, hvor der ikke kan ske en subsumering under en generel regel. Ansvarsetikken forudsætter en indlevelse, altså en sætten sig i den konkrete andens sted. Samtidig viser Gilligans empiri, at der er tale om henholdsvis en monologisk versus en potentiel dialogisk etik. Mens rettighedsetikken afgøres af tænkningen (fornuften) i det enkelte individ, afgøres ansvarsetikken ved en indføling, en sammenlignende vurdering af forskellige handlingers konsekvenser samt en kommunikation med de berørte parter¹⁰) (Gilligan, 1982, pp. 26-30).

Webers ideal om den gode embedsmand og den gode professionelle er anakronistisk. De kan ikke inddrage det partikularistiske element. Men forudsat at omsorgsarbejde kan identificeres med en særlig etik, nemlig ansvarsetikken, der er båret af kærlighed til den anden og til fællesskabet, behøver ansvarsetikken og rettighedsetikken ikke tænkes som modsætninger. De kan forenes – og det er dette tema, som jeg nu vil vende mig mod.

Fra diskursetik til den interaktive universalisme som omsorg for den anden

Michali har introduceret Benhabib og hendes Habermas-inspirerede interaktive universalisme til teoretiseringen af den skandinaviske velfærdsstat. Michali har fremhævet hendes interaktive universalisme som et ideal for, hvordan omsorgsudøvere i velfærdsstatsligt regi kan træffe konkrete afgørelser af etisk art og samtidig respektere rettighedsetikken (Michaeli, 1995, p. 144-152). Altså som et ideal, der kombinerer partikularismen med universalismen.

Benhabib har udviklet en revideret diskursetik ud fra en kønskritisk læsning af den tyske filosof Jürgen Habermas' diskursetik (Habermas, 1983; Benhabib, 1992, pp.109-110; 1997, p. 104). Generelt kan Habermas diskursetik anskues som et argument for at kombinere den engelske filosof David Humes idé om, at der eksisterer en sammenhæng mellem etik og følelser med en tanke om, at etik kan diskuteres rationelt (Lippert-Rasmussen m.fl., 1997, p.17).

Formålet for Benhabib er at udvikle en ny standard for generelle regler og normer, der i modsætning til Habermas kontekstualiserer den etiske beslutning. Og som i modsætning til den amerikanske filosof John Rawls reelt kan inddrage den konkrete anden, men i en universalistisk orienteret sammenhæng (Rawls, 1972). Både Habermas og Rawls kritiseres ud fra filosofiske kriterier om konsistens henholdsvis en teoretisk inkonsistens og en erkendelsemæssig inkonsistens (Benhabib, 1992, p.110, p.162). Ligesom Habermas forudsætter hun en universel moralsk respekt og en egalitær gensidighed og forudsætter i endnu mere radikal forstand end Habermas, at alt kan diskuteres. Benhabib accepterer nemlig ikke den grænse mellem retfærdighed og 'det gode liv', som Habermas trækker i traditionel

liberalistisk forstand, idet hun ud fra en kønskritisk position argumenterer for, at denne grænse har en normativ karakter. Opdelingen mellem en offentlig og en privat sfære ekskluderer bl.a. omsorgsarbejde fra at blive diskuteret offentligt (Benhabib, 1997, pp.102-103; 1992, p.111). Benhabib påviser samtidig, hvordan Habermas' tilsyneladende værdifrie ideal om en diskursetik forudsætter en vision om det gode og dermed bestemte værdier som f.eks. retfærdighed, lighed, og at en fornuftsåret samtale er bedre end vold og strategisk overtalelse (Benhabib, 1997, p.104).

Benhabib kalder sin etik for en interaktiv universalisme, da den ikke er monologisk ligesom hos eksempelvis den tyske filosof Immanuel Kant og hos Rawls, men i stedet dialogisk. Hun beskriver sin diskursetik som en åben kollektiv proces af moralargumentation (Benhabib, 1992, p.168). Processen er åben med fokus på begrundelsesaspektet for handlinger som hos Habermas (Habermas, 1983, pp.59-63). Men det er en proces, der accepterer og tager udgangspunkt i forskelle:

'Interactive universalism acknowledges the plurality of modes of being human, and differences among humans, without endorsing all these pluralities and differences as morally and politically valid. While agreeing that normative disputes can be settled rationally and that fairness, reciprocity, and some procedure of universalizability are constituents, that is, necessary conditions of the moral standpoint, interactive universalism regards difference as a starting point for reflection and action. In this sense, "universality" is a regulative ideal that does not deny our embodied and embedded identity' (Benhabib, 1992, p.153).

Hendes diskursetik er et regulativt ideal, der både er mål og middel. Målet er således ikke en konsensus forstået som en offentlig opinion eller en fælles vilje som i Habermas tidlige version af diskursetikken (Habermas, 1974, p.49; 1983, p.77), men en aftale, der er acceptabel for alle berørte som det også ses hos den sene Habermas (Habermas, 1992, pp.33-45). En aftale, der skal nås ved at tage den andens position, så der derigennem skabes større forståelse for andre moralske positioner og behov. Den tyske filosof Rainer Forst beskriver dette perspektivskifte som en proces, hvorved man kan lære noget om andre og sig selv (Forst 1997, p.83). Det er ikke via empati, at denne position nås, men i stedet via en '*enlarged mentality*' inspireret af den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (Arendt, 1961, p.220). I overensstemmelse med sin habermasianske baggrund er det via fornuften at den udvidede tænkning skal opnås. Benhabib beskriver, hvorfor hun ikke mener, at det er via empatien, altså medfølelsen, at denne udvidede mentalitet skal opnås:

'I therefore trust much less than Okin (Susan Moller Okin, HMD) (and even Gilligan) the sentiments of empathy and benevolence...Yet precisely very empathetic individuals may also be the ones lacking an "enlarged mentality", for their empathetic nature may make it difficult

for them to draw the boundaries between self and the other such that the standpoint of the "concrete other" can emerge (Benhabib, 1992, p.168).

Selv om Benhabib anskuer empati forstået som noget følelsesmæssigt som relateret til evnen til den udvidede mentalitet, er Benhabib yderst skeptisk over for følelsers rolle. Hun har mere tillid til tænkningen og institutionelle procedurer i tråd med Habermas, Kant og Rawls. Følelser skal tæmmes af fornuften og bestemte procedurer. Det er muligvis beskyttelsen af omsorgsudøveren, der har været Benhabibs mål med at undgå følelser. Men derved gentager Benhabib den mistænksomhedens politik over for følelser, som har været karakteristiske for filosoffer som Descartes og Kant. Den udvidede mentalitet beskriver Benhabib således:

'It means merely making present to oneself what the perspectives of others involved are or could be' (Benhabib, 1992, p.137).

Det er altså baseret på en refleksion over ens egen og den andens position. Men samtidig kan tilføjelsen '*could be*' også referere til en slags abstrakt, hypotetisk tænkning. Det bestyrkes af, at Benhabib andetsteds beskriver sin interaktive universalisme på følgende måde:

'anticipated communication with others with whom I know I must finally come to some agreement' (Benhabib, 1992, p.9). Her er Benhabibs beskrivelse en ordret gengivelse af Arendts ord. Altså at det er en slags forudset, eller forventet kommunikation. Arendt beskriver det som evnen til at tænke i enhver andens sted af dem, som er tilstede - en prioritering af fællesskabets rolle som social og politisk normativ kraft som Benhabib overtager (Arendt, 1954, p.221). Men Benhabib betoner imidlertid også, at det at tage den andens position betyder både en tænkning og en *kommunikation*: 'For me to "reverse perspectives in moral dialogue" would be more like "hearing the voice" or the story of the other' (Benhabib, 1997, p.100). Her lægges der tilsyneladende vægt på den konkrete tilstedeværelse af andre og en konkret dialog. Der er derfor en teoretisk uklarhed hos Benhabib. Om den konkrete anden er abstrakt på grund af sit fravær (eller sprogets fravær som hos afasirante eller senil-demente) eller om den konkrete anden er tilstede og talende.

Benhabib bidrager til en teori om offentlig omsorgsudøvelse ved at styrke et af de tre elementer, som Leira identificerer i omsorgen: mentale, emotionelle og praktiske - altså af hovedet, hjertet og hånden (Leira, 1994, p.189). Benhabib styrker det mentale, (hypotetisk) dialogiske element. Det er en sikring af individet mod følelsesmæssige overgreb og indeholder et element af partikularismen. Det er en proceduremæssige sikring af individet, ikke som generelt og abstrakt individ, men som en individuel grænse. Men hvis det ikke integreres med et empatisk element, risikerer det at ende i en mangel på kærlighed som Kemp kritiserer dele af velfærdsstaten for. Den anden ses ikke som havende et omsorgsbehov, medmindre den udvidede tænkning kombineres med et følelsesmæssigt element.11)) Her er jeg enig med

Løgstrups grundlæggende idé om etik som en spontan ytring.12)) Jeg vil vende tilbage til dette følelsesmæssige element senere under eksplicitering af et alternativt professionsideal.

Der er forskellige stemmer i Benhabibs redegørelse for den udvidede mentalitet. Spørgsmålet er imidlertid ikke, om hun er konsistent i sin anvendelse af begrebet, eller om det at høre den andens stemme/historie skal fortolkes bogstaveligt, men om Benhabib kan anvendes til at eksplicitere et normativt ideal for offentlig omsorgsudøvelse? Som et ideal for den gode embedskvinde?

Den interaktive universalisme i praksis?

Såfremt det at høre den andens stemme eller historie skal tages bogstaveligt, er problemet, at det ikke altid kan forudsættes, at brugeren, patienten eller klienten kan tale og fremsætte sin position, selv om denne berøres af beslutningen og er tilstede. Det gælder f.eks. for demente, helt eller delvis paralyserede efter blodpropper, og børn inden sprogtilegnelsen af de grundlæggende strukturer og ord er afsluttet. Såfremt disse grupper også skal inkluderes, må det enten indebære, at omsorgsudøveren tænker sig ind i den andens position (en slags hypotetisk, abstrakt tænkning) eller alternativt lader andre, som f.eks. familiemedlemmer eller venner artikulere vedkommendes position og dermed blive hørt. Hvis Benhabibs ideal skal anvendes i velfærdsstatsligt regi som en norm for omsorgsudøvelse, kræver det dels, at det kan inkorporere det ikke talte som f.eks. kropssprog, dels at der samtales med repræsentanter for den anden, når brugeren/ patienten ikke selv er i stand dertil. Der er i alle tilfælde tale om en fortolkningsproces.

Målet med den interaktive universalisme er at nå en aftale. F.eks. vedrørende hjemsendelse fra hospital, behandling eller tiltag af forskellig art. Som Forst bemærker, er Benhabibs billede af denne samtale for idealiseret, idet hun har et for positivt billede af den moralske dialog forsonende og forandrende karakter (Forst, 1997, p.84). Hun ignorerer de magtrelationer, der er på spil. Hvad sker der, når en aftale ikke kan nås? Benhabib erkender, at hun har fremhævet den fælles forståelse opnået gennem moralsk dialog snarere end gennem kamp. Men når de deltagende parter er enige om at være uenige, så kan spørgsmålet enten overlades til et individuelt valg eller gøres til genstand for strategisk forhandling (Benhabib, 1997, p.101, p.109).

Jeg vil nu analysere, hvordan den interaktive universalisme fungerer i praksis. Eksemplet stammer fra Michaeli. Det er et eksempel, hvor dets anvendelse ud fra mit kvindeperspektiv potentielt set kan beskytte omsorgsudøveren fra urimelige og problematiske krav fra den omsorgstrængende. Den truede part er i dette tilfælde den omsorgsudøvende, og vinklen er derfor hjemmehjælperens perspektiv. I eksemplet fra det virkelige liv er Lena hjemmehjælp

hos Per, der efter sin kones død er ensom og deprimeret. Michaeli beskriver det videre hændelsesforløb således:

'Han blir förtjust i Lena och får ibland en godmorgen- och godnatpuss. Han börjar ge henne pengar. Lena berättar att hon sade ifrån att hon inte fick ta emot några pengar men Per blev så besviken. Hon tog därför emot pengarna men lade undan dem i ett kuvert, sammanlagt 2.750 kronor, fast besluten att lämna tillbaks dem vid något tillfälle' (Michaeli, 1995, p.53).

Ud fra Webers ideal for den rationelle-juridiske autoritetsform må embedskvinden ikke modtage gaver. Det ville være at betragte som et forsøg på bestikkelse. Men ud fra en venskabsetik gældende i den civile sfære ville pengene kunne ses som en form for taknemmelighed over for den omsorg, som hun udviser ham. Ifølge Michaeli ville den interaktive diskursetik give Lena en position, hvorfra hun bedre kan håndtere stædige mennesker (Michaeli, 1995, p.55). Altså, hvor kravet er en samtale, hvor gavens motiv og betydning diskuteres. Hvor Lena reflekterer over, hvordan Per opfatter situationen - som udtryk for kærlighed, konvention, eller en idé om, at kærlighed kan købes, eller om han bare var ved at blive senil? Og hvor hun i en dialog søger at nå en aftale med ham ud fra denne tænke sig i hans sted. Hvis en aftale ikke nås f.eks. på grund af hans vrede eller misforståelse af hendes opgaver, må hun kontakte sin hjemmehjælpsleder og diskutere sagen (gaverne) med hende. I en moralsk samtale er hun tvunget til at begrunde sin(e) handling(er) i forhold til forskellige moralske standarder. Dermed bliver fortolkninger og overvejelser mere synlige. Den interaktive universalisme kan være en beskyttelse af omsorgsudøveren mod umættelige og urimelige (følelsesmæssige) krav, selv om den ikke ændrer de strukturelle forhold, der har med magt og køn at gøre. Omsorgsudøvere, der ofte er kvinder, tvinges eksplicit til at overveje og delagtiggøre andre i deres overvejelser. Overvejelser, der vedrører sikring af borgernes partikulære behov og sikring af en vis lighed mellem borgerne uafhængigt af den sociale relation mellem omsorgsgiver og -modtager, og at delagtiggøre den anden i deres egne følelser og overvejelser vedrørende omsorgsarbejdet og relationen. Jeg har her antaget, at det kun er omsorgsudøveren, der foretager et perspektivskifte, såfremt den omsorgstrængende af forskellige årsager ikke er i stand dertil. Samtidig synliggøres den position, hvorfra der tales - dens særposition. Magten udstilles. Men i dialogen er der rum for modstand mod magten, idet netop argumenternes værdi undersøges.13))

Dermed er den interaktive universalisme den Habermasianske diskursetik overlegen med hensyn til, at omsorgsudøveren faktisk har tænkt sig i den andens position og overvejet, hvordan den anden vil opfatte f.eks. en afvisning af en gave. Og den rummer en potentiel beskyttelse af omsorgsudøveren, idet hun tvinges til at sætte ord på sine oplevelser af situationen. Hermed har jeg ikke taget stilling til, om Habermas diskursetik kan anvendes i

centraladministrationen, som f.eks. den danske filosof Øjvind Larsen og den danske politolog Kim Hansen argumenterer for (Larsen, 1996; Hansen, 1995). Men jeg har blot argumenteret for, at den i givet fald har et begrænset gyldighedsområde, der ikke omfatter offentlig omsorgsudøvelse.14))

Mens den interaktive universalisme kan beskytte mod følelsesmæssig overvældelse og udnyttelse, så rummer perspektivskiftet ingen beskyttelse mod følelseskulde. Den del af partikularismen har Benhabib udelukket.15)) Udelukkelsen af en følelsesmæssig basis skaber et problem for omsorgsmottageren. Dens utilstrækkelighed illustreres med følgende anonymiserede eksempel. En ældre aleneboende kvinde Edith har været ramt af en blodprop i sit eget hjem og er blevet indlagt. Efter et par dages forløb har hun det tilfredsstillende efter omstændighederne, og hospitalet ønsker at hjemsende hende. Edith lå oprindeligt længe alene i sit eget hjem, inden én fra hendes netværk opdagede, at ikke alt var, som det plejede. Derfor er hun naturligvis ængstelig for at blive sendt hjem alene, og at situationen kan gentage sig. I en sådan situation er den interaktive universalisme utilstrækkelig. Den interaktive universalisme betyder, at der sker en tænke sig i den andens sted, og at der indledes en dialog med den ældre kvinde og eventuelle pårørende, og forskellige alternativer diskuteres som tryghedsalarm, plejehjem og tilsyn flere gange dagligt. Eller at der sker en form for høring, såfremt Edith ikke selv kan tale, og indledes en samtale med de pårørende. Men der skal mere til. En opmærksomhed og sansning af hendes angst, der er en forudsætning for at bemærke, at praksis for hjemsendelser ikke slavisk skal følges i den konkrete sag.

Den interaktive universalisme er en forbedring i forhold til Webers embedsmands ideal. Men den rummer også underteoretiserede og svage punkter som f.eks. Benhabibs mistænkeliggørelse af det følelsesmæssige og dermed også det kropslige. Det nye ideal for den gode embedskvinde fordrer en integration af følelsers rolle i vores ideal for den professionelle og inkorporerer dermed elementer af en menneskeopfattelse, der stammer fra før oplysningstiden, hvor der ikke var en polarisering mellem følelser og fornuft (Taylor, 1979).

Følelsesmæssig autoritet og professionsideal

Et nyt professionsideal forudsætter at Webers juridisk-rationelle autoritetsopfattelse revideres, da det lægger for meget vægt på en befalingsrelation. I stedet for Webers rationelle autoritetsform vil jeg anvende begrebet om en følelsesmæssig autoritet inspireret af den amerikanske politiske teoretiker Cathleen B. Jones (1993), selv om jeg ikke helt accepterer hendes reformulering som tænkt ud fra moderskabets relation.16)) Jones argumenterer for, at den hidtidige opfattelse af autoritet ekskluderer kvinder og det kvindelige som symbol, idet den forstår autoritet som udelelig, entydig og hierarkisk. Det klassiske eksempel er Hobbes,

der forstod autoritet som suverænitet, nemlig som suverænenes magt. I stedet foreslår hun en medfølelse autoritet, der via en følelsesmæssig relaterethed binder os til en bestemt kontekst. Den er mere horisontal end Webers opfattelse, idet den ellers så hierarkiske relation humaniseres. Autoritetsrelationen rummer dermed elementer af lighed, forskellighed og ulighed/hierarki (Jones, 1993, pp.21-22). I netop humaniseringen kan der tages højde for forskelle mellem dem som autoritet udøves over - noget, der ellers var utænkeligt hos Weber. Samtidig bliver autoritet mere flydende og personlig - uden dog at ende i Webers karismatiske type.

Benhabib mangler en besindelse på nogle følelsers positive rolle i etikken og dermed også som forudsætning for den interaktive universalisme. Den interaktive universalisme kan tænkes som en beskyttelse mod følelsesmæssig overvældelse og udnyttelse, men hvad med omsorgssvigt som den yderste konsekvens af følelsesmæssig ligegyldighed, som Kemp nævner det?

Som Arne Johan Vetlesen har påvist, behøver det ikke være et enten-eller valg, når det gælder tænkningens og følelsers rolle i moral og etik (Vetlesen, 1994). Snarere tværtimod. Følelsers rolle behøver ikke at være ideosynkratiske og farlige, som den filosofiske doktrin emotivisme ofte opfattes som. Vetlesens projekt er generelt at kombinere respekt og bekymring - et kognitivt element med et emotionelt (Vetlesen, 1994, p.13). Hvor bekymring forstås som en grundlæggende menneskelig evne, om end den har en skrøbelig karakter. Denne bekymring for den anden defineres som empati: som en opmærksomhed over for den anden, der ikke er en følelse, men en generel '*being-in-the-world-with-others*'. Den er ikke medfødt, men kræver netop kultivering. Empati er en forudsætning for overhovedet at blive opmærksom på den andens behov f.eks. som omsorgsbehov eller for at identificere en situation som moralsk. Empati handler om en evne til indføling/indlevelse (Vetlesen, 1994, p.326), og den forudsætter derfor enten, at de involverede er kendte for hinanden eller at de står ansigt-til-ansigt. For Vetlesen er empatien ikke identisk med en total identifikation og oplevelse af den andens sindsstemning. Empati kræver en relation og en påskønnelse af den anden:

'It is by virtue of this faculty that I can put myself in the place of the other by way of a feeling-into and feeling-with ... empathy facilitates the first reaching out toward and gaining access to the other's experience ... it does not mean that I myself come to feel what the other feels. I do not have to feel the others' feelings in order to grasp, and thereupon to be able to judge in light of, how the other experiences the situation he or she is in. The feeling-with made possible by the faculty of empathy is no mere projection;' (Vetlesen, 1994, p.8).

Vetlesen beskriver her empati som fundamentet for det menneskelige sociale og politiske fællesskab forstået som en opmærksomhed og bekymring over for den anden/de andre.17))

Benhabib artikulerer det kognitive element, hvor der tænkes 'som om' man var i den andens sted. Selvet bliver et instrument for forståelse af den anden. Men det kræver, at den anden opleves, og at der opfanges et behov for den interaktive universalismes perspektivskifte. Det forudsætter netop en empati som Vetlesen argumenterer for.18))

For at kunne ekspliciterer et alternativt professionsideal forudsætter det et ideal for den gode omsorg. Jeg opfatter den gode omsorg som en omsorg, hvor der er et følelsesmæssigt engagement i omsorgsmottageren uden, at det uddarter sig til en følelsesmæssig udnyttelse som i Lenas tilfælde. Og hvor der i den gode omsorg også anvendes en interaktiv universalisme både som en tænke sig i den andens sted og som en faktisk dialog, såfremt det er muligt. Men god omsorg består, som nævnt, i en enhed af det mentale, emotionelle og praktiske (Leira, 1994), eller som beskrevet af den amerikanske bosatte samfundsteoretiker Agnes Heller: "Fühlen heißt in etwas involviert zu sein. Dies Involviertsein ist, ..., inhärenter bestandteil von Handlung und Denken, nicht aber deren Begleitserscheinung" (Heller, 1981, p. 25). Nu er følelser ikke gode *en toto* som det tit ses hos fortalere for et familiemæssigt ideal for omsorgen, hvor den hjemlige og familiebaserede omsorg anskues som et ideal. Dette omsorgsideal ser kun de positive følelser og ignorerer de negative som skyld, skam og vrede i de nære relationer (Ungerson, 1983).

Hvilket professionsideal sikrer den skitserede gode omsorg? Martinsen skitserer to professionsidealer, henholdsvis en professionalisme baseret på videnskaben som autoritet og på en personlig autoritet (Martinsen, 1994, pp.95-103). Mens førstnævnte i store træk svarer til det Weberianske professionsideal, er det andet mere at betragte som Martinsens idealtipe. Martinsen er inspireret af Løgstrup og hans tanker om de suveræne livsytringer som spontane. I det professionsideal, hvor det personlige bliver en autoritet, lægger Martinsen vægt på spontanitet forstået som en følelsesmæssig spontanitet, der handler om tillid og barmhjertighed. Vidensopfattelsen er bredere end i det Weberianske ideal, idet erfaringsbaseret viden forstået som *phronêsis*-viden inddrages.19)) Det er en vidensform, hvor erfaring, gode holdninger (det etiske) og det praktiske går hånd i hånd (Martinsen, 1994, p.97). Som Martinsen udtrykker det, er det en viden som '...jeg erhverver når jeg følelsesmæssigt spiller mig selv ind i situationen' (Martinsen, 1994, p.99). Denne følelsesmæssigt erhvervede viden betragter hun som bundet til personligheden og kroppen.

Denne viden hænger sammen med det rigtige - den historisk og konventionelt givne opfattelse af, hvad der er god omsorg, der samtidig tager højde for den konkrete anden. Moral bliver dermed en situationsetik. En indfølelse i den andens stemning og situation, hvor grænserne mellem en selv og den anden bliver mindre markerede. Følelser får her en positiv funktion som basis for viden og som relateret til det etiske forstået som den rigtige handling.

Følelser bliver handlingsorienterede, og kroppene inddrages i forståelsen af den gode professionelle. Martinsen opfatter følelser som bundet til kroppen, ikke forstået som instinkter i Freuds forstand, men som kropslige, kulturelle udtryk. Men Martinsens professionsideal er for radikalt i én henseende. Det går for langt i sin prioritering af det følelsesmæssige engagement.

Mit professionsideal henter inspiration fra Benhabib, Vetlesen og Martinsen. Den gode professionelle er opmærksom på den anden og dennes situation uden at der sker en projektion eller total identifikation. Denne empati er forudsætningen for, at den interaktive universalisme ikke resulterer i en afkobling fra det følelsesmæssige og resulterer i følelseskulde. Martinsen bidrager til mit ideal med en bredere vidensopfattelse og med en opfattelse af følelser som kropsliggjorte. Det handler om omsorgens praktiske element i mødet mellem to mennesker, hvor omsorgsarbejdet f.eks. omfatter den personlige pleje. Mens Martinsen nærmest beskriver den personlige autoritet som en idealtipe i Webersk forstand, så inddrager jeg kun elementer af denne i mit ideal. Det skyldes bl.a. at Martinsen ignorerer det, som den amerikanske sociolog Arlie R. Hochschild har kaldt 'emotion work', altså et følelsesmæssigt arbejde (Hochschild, 1983). Et arbejde som netop sætter en parentes om spontaniteten for f.eks. at skabe en bestemt (og tilsyneladende spontan) stemning om en patient, bruger eller klient. Når f.eks. den omsorgstrængende trænger til opmuntring. Et følelsesmæssigt arbejde indebærer derfor en idé om, at følelser kan styres.

I dette afsnit har jeg argumenteret for en humaniseret autoritet, det som Jones har kaldt en følelsesmæssig autoritet, og et nyt professionsideal. I dette ideal integrerer jeg den interaktive universalisme med Vetlesens forståelse af empati og med elementer af Martinsen professionsideal. Et ideal, der fordrer en anden professionsforståelse og dermed også af omsorgsudøveres uddannelse, ansættelsesbetingelser og omsorgens organisering.20)) Det er et ideal, der adskiller sig fra Knudsens ikke-omklamrende ideal, idet respekten indlejres i en proceduremæssig garanti, der forholdet sig til den individualiserede anden (via en tænken sig i den andens sted) samtidig bibeholdes det empatiske element.

Konklusion

'Det private er politisk' - sådan lød et slogan fra den nye kvindebevægelse. Det er paradoksalt nok blevet virkelighed i dag for en stor del af den offentlige sektor med omsorgen for ikke-selvhjulpne grupper. Og ikke udelukkende på grund af kvindebevægelsens krav og politiske aktivitet. Her har det private holdt sit indtog i velfærdsstaten, og omsorg er dermed blevet et fordelingspolitisk emne. Institutionaliseringen og statsliggørelsen har skærpet omsorgens dilemma mellem respekt og indlevelse. Samtidig udsættes omsorgsmottagerne for den

disciplinerende magt, der virker moraliserende og normaliserende. Som i eksemplet med hr. Jensen.

I denne artikel har jeg argumenteret for at institutionaliseringen, professionaliseringen og statsliggørelsen af dele af omsorgen har skærpet dilemmaet mellem indlevelse og respekt. Disse udviklingstræk har generelt været for lidt diskuteret, specielt i forhold til hvilket normativt ideal, der bør være gældende for den professionelle embedskvinde. Jeg giver et bud på et normativt ideal: den følsomme og tænkende stat, der lægger sig midt imellem idealerne om den kærlige stat og den ikke-omklamrende stat. Jeg foreslår en interaktiv universalisme i en version, hvor empati spiller en rolle dvs. en kombination af det kognitive, dialogiske og mennesket i fællesskabet. Hvor det proceduremæssige princip fordrer, at den andens position og behov tages alvorligt på trods af dennes potentielle mangel på sprog. Empati forstås i denne artikel som opmærksomhed overfor den anden og ikke som en total identifikation eller projektion med den anden. Empati er ikke selv en følelse, men en forudsætning for følelser generelt. Jeg foreslår et professionsideal for den ikke-akutte omsorgsudøvelse, hvor empatien ikke bliver påklistret, men hvor den følelsesmæssige side opleves som en integreret del af en helhed som både Heller og Leira anskuer det; og et professionsideal, hvor det kropslige udtryk anerkendes som en del af det følelsesmæssige arbejde i omsorgsarbejdet. Dette professionsideal skulle så fungere som et supplement til Webers professionalisme ideal, der passer bedre til de dele af staten, der ikke har med omsorgsydelser at gøre.

Tak til følgende for konstruktive bidrag til artiklens indhold og udformning: Jørgen Poulsen, Niels Åkerstrøm Andersen, Per Mouritsen, Anette Borchorst, Kristian Kindtler, Henrik Kaare Nielsen, Jens Ulrich og den omsorgsteoretiske gruppe på statskundskab i Århus.

Hanne Marlene Dahl er cand. scient. pol. et exam. art (filosofi), MA i politisk teori (Essex) og ansat som Ph.D. stipendiat på institut for statskundskab, Århus Universitet.

Bibliografi

- Arendt, Hannah, *Between Past and Future*, Penguin, London, 1961.
- Aristoteles, *Ethics*, Penguin Classics, London, 1987.
- Benhabib, Seyla, "Afterword", *The Communicative Ethics Controversy*, red. af S. Benhabib m.fl., MIT Press, Cambridge, 1990, pp. 330-371.
- Benhabib, Seyla, *Situating the Self*, Polity, Cambridge, 1992.
- Benhabib, Seyla: "On reconciliation and respect, justice and the good life", *Philosophy and Social Criticism*, Årg. 23, nr.5, 1997, pp.97-114.
- Bernstein, Richard, *Beyond Objectivism and Relativism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.
- Bjerrum Nielsen, Harriet: "Køn som irritasjonsmoment i det moderne", *Grus*, årg. 16, nr. 47, 1995, pp.6-24.
- Borchorst, Anette: "Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet", *Politica*, 1989, pp.132-148.
- Brown, Wendy, *Manhood and Politics*, Knopf and Littlefield, New Jersey, 1988
- Dahl, Hanne Marlene: 'Mellem kærlighed og arbejde', *Kvinder, køn og forskning*, årg.6, nr.2, 1997, pp.56-65.
- Donzelot, Jacques, *The Policing of Families*, Pantheon, New York, 1979.
- Elshtain, Jean B., *Public Man, private Woman*, Princeton University Press, New Jersey, 1981.
- Forst, Rainer. "Situations of the self", *Philosophy and Social Criticism*, årg.23, nr. 5, 1997, pp.79-96.
- Foucault, Michel, *Language, Counter-Memory, Practice*, red. af D. Bouchard, Basil Blackwell, Oxford,1977.
- Foucault, Michel, *The History of Sexuality*, Penguin, Suffolk, 1978.
- Fraser, Nancy: "Struggle over Needs, *Women, the State and Welfare*, red. af Linda Gordon, 1990.
- Gilligan, Carol, *In a Different Voice*, Harvard University Press, London, 1982.
- Gilligan, Carol: "Reply", *Signs*, 1986, pp.324-333.
- Greve, Anni: "Ideer om styring", *Dansk Sociologi*, nr. 3, 1995, pp.54-70.
- Habermas, Jürgen: "The Public Sphere", *New German Critique*, årg.6, nr.3, 1974, pp.49-55.
- Habermas, Jürgen, *Moralbewußtsein und Kommunikatives Handeln*, Suhrkamp, Frankfurt,1983.
- Habermas, Jürgen, *Faktizität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt, 1992

- Hansen, Erik Jørgen: "Med kvinder ved magten", *Nyt forum for kvindeforskning*, årg. 13, nr.1, 1993, pp. 10-17.
- Hansen, Kim, *Embedsroller og -etik*, PLS Consult, Århus, 1995.
- Hatje, Ann-Katrin: "Folkbarntærdgården i Norden under 1880-1930 talen", *Den Jyske Historiker*, nr. 67, 1994, pp.81-102.
- Heller, Agnes, *Theorie der Gefühle*, VSA-Verlag, Hamburg, 1981.
- Hernes, Helga, *Welfare States and Woman Power*, Universitetsforlaget, Oslo, 1987.
- Hochschild, Arlie, *The Managed Heart*, University of California Press, Berkeley, 1983.
- Johansson, Stina: 'Introduktion', *Sjukhus og hem som arbetsplats*, red. af Stinna Johansson m. fl., Bonnier utbildning, Stockholm, 1995.
- Jones, Kathleen B., *Compassionate Authority*, Routhledge, New York, 1993.
- Kemp, Peter: 'Vi mangler respekt for storheden i døden', *Information*, København, 23.10.97.
- Knudsen, Anne, *Her går det godt - send flere penge*, Gyldendal, København, 1996.
- Kristensen, Jens Erik og Lars-Henrik Schmidt: "Den forebyggende tanke", *Social kritik*, 1988, pp.56-59.
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Kähler, Margrethe, *Faste Forhold ønskes*, Sikon, København, 1992.
- Larsen, Øjvind, *Forvaltning, etik og demokrati*, Hans Reitzels forlag, København, 1996.
- Leira, Arnlaug: "Concepts of caring", *Social Service Review*, årg. 68, nr.2, 1994, pp.185-201.
- Lippert-Rasmussen, Kasper m.fl., *Det retfærdige samfund*, Nyt nordisk forlag, København, 1997.
- Løstrup, Knud-Ejler, *Den etiske fordring*, Gyldendal, København, 1956.
- Madsen, Bent, *Socialpædagogik og samfundsforvandling*, Munksgaard, Viborg, 1994.
- Mansbridge, Jane, "Feminism and Democratic Community", *Nomos*, nr. 35, 1993, pp. 339-395.
- Martinsen, Kari, *Fra Marx til Løgstrup*, Munksgaard, København, 1994.
- Michaeli, Inga, *Omsorg och rättvisa- ett dilemma*, Meyers, Gävle, 1995.
- Mill, J.S., *On Liberty*, Pelican, Middlesex, 1974.
- Moruzzi, Norma C., "Review-Article", *Political Theory*, årg. 24, nr. 3, 1996, pp. 549-556.
- Nørrung, Per og Lise Ravn, *Slip omsorgen løs*, Alfuff, Ålborg, 1989.

- Pateman, Carole, *The Sexual Contract*, Polity, Cambridge, 1988.
- Ravn Olesen, Birgitte, *Omsorg som profession*, Munksgaard, København, 1997.
- Rawls, Johan, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, Oxford, 1972.
- Rousseau, Jean-Jacques, *The Social Contract*, Penguin, London, 1968.
- Sennet, Richard, *The Fall of Public Man*, Faber and Faber, London, 1977.
- Scott, Joan W., *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988.
- Showstack Sassoon, Anne (red.af), *Women and the State*, Hutchinson, London, 1987
- Skov Henriksen, Lars, *Lokal frivillig organisering i nye omgivelser*, Alfuff, Aalborg, 1996.
- Taylor, Charles, *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Taylor, Charles, *Philosophy and the Human Sciences*, Cambridge U.P., Cambridge, 1985.
- Ungerson, Clare: "Women and Caring", *The Public and the Private*, red. af E. Garmani m.fl., Heinemann, London, 1983.
- Vetlesen, Arne Johan, *Perception, Empathy, and Judgement*, The University Presss, Pennsylvania, 1994.
- Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*, J.C. B. Mohr, Tübingen, 1956.
- Wispé, Lauren, *The Psychology of Sympathy*, Plenum Press, New York, 1991.
- Wærness, Kari, *Kvinneperspektiver på socialpolitikken*, Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- Wærness, Kari: "On the rationality of caring", *Women and the State*, red. af Anne Showstack-Sassoon, Hutchinson, London, 1987.

- 1) Kemp har kun udtalt sig i et TV-interview og skrevet en kronik om dette spørgsmål, hvorfor han hovedsagelig kun vil blive anvendt indledningsvis som perspektiverende i forhold til Knudsens analyse.
- 2) Jeg diskuterer Benhabib ud fra hovedsagelig et anvendelsesorienteret perspektiv, og kun sporadisk ud fra et retfærdighedsperspektiv. Samtidig læser jeg Benhabib ud fra et omsorgs- og kvindeperspektiv. Et kvindeperspektiv vedrører f.eks. konsekvenserne af bestemte policies for kvinder eller kvinders betydning for velfærdsstatens udvikling og forskellige nationale udformninger. Mit kvindeperspektiv relaterer sig til de offentligt ansatte omsorgsudøvere, der hovedsagelig er kvinder. Samtidig vil jeg anvende et kønsperspektiv, der behandler betydninger/meningsindhold af køn nutidigt såvel som historisk, hvor køn forstås som en kulturel konstruktion af forskelle (Scott, 1988) som i næste afsnit om den kønnede kategorier privat og offentligt.
- 3) Selv om jeg her har anvendt de to begreber offentligt og politisk som synonyme og den liberale politiske tradition som en entydig tradition, er det problematisk ud fra den polske filosof Will Kymlickas læsning af klassikerne. Kymlicka hævder at der i den liberale tradition eksisterer to idehistorisk forskellige opfattelser af afgrænsningen og relationen mellem det private og offentlige. Næmlig indholdsmæssige afgrænsninger, der stammer fra den tidlige liberalisme og romantikken (Kymlicka, 1990). I oplysningstidens opfattelse af den offentlig-private distinktion refererer det offentlige til den politiske sfære, hvorimod den private sfære indeholder det private forstået som civilsamfund og de markeds-mæssige relationer. Den private sfære har prioritet over den offentlige forstået som den politiske sfære (Kymlicka, 1990, p.257). I det romantisk influerede syn på sondringen offentlig-privat refererer det offentlige til både staten og civilsamfundet. Civilsamfundet er den del af den offentlige sfære, der grundlæggende anskues som begrænsende for individet, som f.eks. både den franske filosof Jacques Rousseau og den engelske filosof J.S. Mill argumenterer imod (Rousseau, 1968; Mill, 1974). Det private refererer derfor udelukkende til det individuelle og personlige - hvor individet er væk fra det sociale og politiske liv og kan realisere sig selv fuldt ud (Kymlicka, 1990, p.258).
- 4) Den svenske samfundsplanlægger Inga Michaeli ser en feminisering af det politiske rum i og med, at opgaver, der tidligere blev betragtet som private, nu opfattes som offentlige og diskuteres politisk. Dermed bliver relationen mellem det private og det politiske mere diffus. Men en modsatrettet bevægelse bidrager også hertil. Rationalitets- og argumentationsformer, der tidligere var reserveret for den offentlige sfære, begynder at blive inddraget i den private sfære. Det argumenterer den norske kønsforsker Harriet Bjerrum Nielsen for. Hun argumenterer ud fra den engelske sociolog Anthony Giddens for, at der sker en maskulinisering af det private rum, idet der sker en demokratisering af den del af det private rum, der vedrører intimiteten (Bjerrum Nielsen, 1995, pp.15-19). Rettighedsspørgsmålet bliver inddraget i det tidligere så private rum.
- 5) Der er forskelle mellem Knudsen Og Ravn Olesen med hensyn til i hvor høj grad magten inddrages i omsorgen. Magt er mere systematisk inkorporeret i Knudsens end i Ravn Olesens beskrivelser. Men det betyder ikke, at de analyserer kravene til omsorgsudøveren *qua* embedskvinde, i de funktioner, som de udfører.
- 6) Med panoptikon refererer Foucault til den bygningsstruktur som Jeremy Bentham opfandt til rationalisering af fængselsvæsenet. Bygningen består af et centralt tårn, der har overblik over de omkringliggende celler. Konstruktionen er så snedig at de indsatte internaliserer overvågningen, idet de ikke er i stand til at vurdere om de bliver overvåget og i givet fald af hvem. Magten bliver upersonlig og allestedsnærværende.
- 7) For en fremstilling af feministisk omsorgsteori se min artikel: 'Mellem kærlighed og arbejde' (Dahl, 1997)
- 8) Jeg sonderer her ikke analytisk mellem de forskellige effekter af institutionalisering af omsorg og af dens professionalisering.
- 9) Eksemplet stammer fra en opgave som stud.scient.pol'erne Ditte Bjerregaard Jensen og Eva Pallesen har omtalt i en seminaropgave i foråret 1997: 'Dilemmaer i offentlig omsorg - uddannede omsorgsarbejders selvforståelse i et teoretisk lys', Institut for statskundskab, Århus, upubliceret.
- 10) Rettighedsetikken har elementer af en allerede kendt etisk position som f.eks. den tyske filosof Immanuel Kants kategoriske imperativ. Ansvarsetikken har elementer af Aristoteles' konsekvens etik, og af Løgstrups situationsetik, og rummer samtidig en universalisme i sin partikularisme: alle har ret til at blive behandlet som en konkret anden.
- 11) Her er jeg uenig med Leira, der beskriver det som: '...a mental preparedness to receive the message that care is needed' (Leira, 1994, p.90) - altså som en bevidsthedsmæssig dimension og ikke følelsesmæssig.
- 12) Løgstrup tænker etik overfor den anden som suveræne livsytringer, der er den spontane tilskyndelse til at hjælpe den anden. Der er elementer af en transcendental logik dvs. en ahistorisk argumentation om etik som spontan, der ikke i tilstrækkelig grad kan tage højde for etikens samfundsmæssige forankring. Men der er samtidig samfundsmæssige elementer i hans opfattelse. Dermed hentyder jeg til, at hans ide om de historiske prismer som etikken ses igennem, snarere for Løgstrup relaterer sig til vores historiske opfattelse af

moralens og etikkens udvikling, end til en generel pointe om etikkens relation til det omgivende samfund (Løgstrup, 1956).

- 13) Men der er grænser for den magtfrie diskurs. Som Michaeli påpeger, vil en kvindes 'nej' ikke altid blive taget seriøst. Kvinder vil ifølge den engelske politiske teoretiker Carole Pateman ikke altid blive betragtet som fuldgyldige medlemmer af et samfund, idet hun henviser til retssystemets mistænkeliggørelse af kvinders 'nej' i voldtægtssager (Pateman, 1988).
- 14) Larsen og Hansen har argumenteret for, at den offentlige forvaltning savner nogle ansvarsfora, hvor moralske spørgsmål i forvaltningen kan blive diskuteret. Larsen koncentrerer sig om centraladministrationen og den fremherskende anomi med hensyn til, hvordan embedsmænd og -kvinder skal forholde sig til etiske spørgsmål som eksempelvis ulovlige tjenestebefalinger (tænk blot på Tamilsagen). Larsen negligerer dermed andre etiske dilemmaer som forholdet mellem neutralitet og sympati i omsorgsudøvelsen. Hansen derimod søger at teoretisere nye aspekter af embedsmandens rolle som f.eks. embedsmanden som serviceyder. Aspekter som embedsmanden ikke er klædt ordentlig på til ifølge Hansen, hvorfor Habermas' diskursetik foreslås som et brugbart alternativ. Problemet er blot, at de berørte afgrænses for snævert til udelukkende at være en intern diskussion blandt embedsmændene, den anden høres altså ikke eksplicit, og at den velfærdsstatslige omsorgsudøvelse anskues ud fra en snæver opfattelse af, hvad omsorg er (Hansen, 1995, p.51). Hansen beskriver omsorg som 'målorienteret' og rummer dermed en opfattelse af omsorg som kontingent og resultatorienteret. Dermed er mennesket og omsorgen ikke som en del af det fællesskab, der muliggør, at vi som mennesker kan realisere os selv (Taylor, 1985, p.292). Omsorg bliver ikke en del af livet, men kun en parentes om ellers atomistiske individer.
- 15) Benhabibs ideal inddrager ikke disse følelsesmæssige aspekter, selv om hun er kritisk over for det, som hun kalder "kognitiv rationalisme". En rationalisme, der ignorerer individets fundering i menneskelige relationer og den følelsesmæssige basis for moral, som hun ser Kant som eksponent for (Benhabib, 1990, pp. 355-359).
- 16) Jones foreslår begrebet 'maternal authority', der er problematisk ud fra en feministisk vinkel. Det virker ekskluderende. Mens alle er født, er ikke alle mødre (Moruzzi, 1996, p.553)
- 17) Samme opfattelse af det menneskelige politiske fællesskab og empatiens (og moralens) rolle genfindes i feministisk teori (Mansbridge, 1993).
- 18) Den amerikanske psykolog Lauren Wispé sonderer i sin bog mellem empati og sympati (Wispé, 1991). Wispé forstår empati som en tænke sig i den andens position og ligner dermed Benhabibs ideal. Derimod forstår hun sympati som en udviskning af ens egen selvbevidsthed, hvor der sker en substituering af andre for en selv (Wispé, 1991, pp.79-80). Vetlesens opfattelse af empati er ikke identisk med Wispés, der nærmest ligner Benhabibs ideal om en tænkning 'som om' man var den anden.
- 19) For en fremstilling af denne og de to andre vidensformer hos Aristoteles, se den engelske politiske teoretiker Richard Bernsteins fremstilling eller Aristoteles selv (Bernstein, 1983, pp.144-150, Aristoteles, 1987, pp.203-225)
- 20) Eksempelvis argumenterer den svenske forsker Stina Johansson for et alternativt professionsideal, der forudsætter fuldtidsansættelse og mulighed for en livslang karriere for derigennem at forbedre omsorgskompetencerne udviklingsmuligheder - forhold, der giver ro og tryghed for de ansatte til at udvikle deres praktiske, følelsesmæssige og mentale kompetencer (Johansson, 1995)